

**C. IVLI
CAESARIS**

COMMENTARIORVM

DE BELLO GALLICO

LIBER SECVNDVS

Inhoud

Inleiding.....	4
[1] Caesar gewaarschuwd voor de Belgen	5
[2] Quintus Pedius als legatus naar de Belgen	5
[3] De Remi kiezen de kant van de Romeinen.....	6
[4] Troepenmacht van de Belgen in opstand	6
[5] Over de Axona.....	8
[6] Aanval op Bibrax van de Remi.....	9
[7] Hulp aan de Remi	10
[8] Caesar gaat de strijd aan.....	10
[9] Patstelling.....	11
[10] De Belgae druipen af.....	12
[11] Slachting onder de Belgae.....	13
[12] Belegering van Noviodonum.....	14
[13] Overgave van Bratuspantium	14
[14] Diviciacus pleit voor de Bellovaci.....	15
[15] De Ambiani en Nervii	15
[16] De Nervii met naburige volken verzameld bij de Sabis.....	16
[17] Het Gallische plan	16
[18] Heuvel aan de Sabis	17
[19] Caesar nadert in andere opstelling.....	18
[20] Hectische situatie	19
[21] Alle zeilen bijgezet	19
[22] Geen overzicht in de strijd	21
[23] Aanval op het ontblote Romeinse kamp	21
[24] Hopeloze situatie	22
[25] Caesar mengt zich in de strijd.....	23
[26] Labienus stuurt het tiende te hulp.....	24
[27] Ommekeer	24
[28] Overgave van de Nervii	25
[29]	25
[30]	26
[31]	27
[32]	27
[33]	28
[34]	29
[35]	29

Inleiding

In 58 v Chr. vonden Caesars eerste militaire ingrepen in Gallië plaats. Dit betrof het tegenhouden van de Helvetii en de verdrijving van de Germanen, voornamelijk Suebi op verzoek van inheemse stammen, met name de Haedui. Caesars beide expedities waren succesvol en vóór de strijd met de Germanen had hij zes Romeinse legioenen gelegerd in de streek Vesontio, die overeenkomt met het huidige Besançon. In het noorden van Gallië, waar de Belgae woonden, werd dit gewantrouwd en verenigden de Belgische stammen zich in een coalitie. Naar aanleiding daarvan trok Caesar in het daaropvolgende jaar naar het noorden.

In het zuiden van Belgica versloeg hij een eerste Belgische coalitieleger in de Slag bij de Aisne, in het land van de Remi (rond het huidige Reims). Daarna gaven ook de Suessiones (omgeving van Soissons), de Bellovaci (in de buurt van Beauvais) en de Ambiani (het latere Amiens) zich over. Maar de Nerviërs waren helemaal niet van plan zich zonder slag of stoot over te geven. Samen met de Atrebates (omgeving van Artois) en de Viromandui (Vermandois) wachtten ze Caesar op aan de 'Sabis', op niet meer dan vijftien kilometer van zijn kamp. Daarheen leidde Caesar de volgende dag zijn legioenen. Wellicht verwachtte hij een zoveelste, relatief makkelijk succes.

[1] Caesar gewaarschuwd voor de Belgen

Cum esset Caesar in citeriore¹ Gallia [in hibernis], ita uti supra demonstravimus, crebri² ad eum rumores adferebantur litterisque item Labieni certior fiebat³ omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum coniurare⁴ obsidesque⁵ inter se dare. Coniurandi has esse causas: primum quod vererentur ne, omni pacata⁶ Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur; deinde quod ab non nullis⁷ Gallis sollicitarentur⁸, partim⁹ qui, ut Germanos diutius in Gallia versari¹⁰ noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare¹¹ atque inveterascere¹² in Gallia moleste ferebant¹³, partim qui mobilitate et levitate¹⁴ animi novis imperiis¹⁵ studebant¹⁶; ab non nullis etiam quod in Gallia a potentioribus atque iis qui ad conducendos¹⁷ homines facultates¹⁸ habebant vulgo¹⁹ regna occupabantur; qui minus facile eam rem imperio nostro consequi²⁰ poterant.

[2] Quintus Pedius als legatus naar de Belgen

His nuntiis litterisque commotus²¹ Caesar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit²² et in ita²³ aestate²⁴ in ulteriorem Galliam qui deduceret Q. Pedium legatum misit. Ipse, cum primum²⁵ pabuli¹ copia² esse inciperet,

¹ citerior	aan deze zijde (van de Alpen)
² creber	talrijk
³ certior fieri	op de hoogte gesteld worden
⁴ coniurare	samenzweren
⁵ obses, -sidis	gijzelaar
⁶ pacare	tot vrede brengen, onderwerpen
⁷ nonnulli	sommige
⁸ sollicitare	in onrust brengen
⁹ partim	deels
¹⁰ versari	verblijven
¹¹ hiemare	overwinteren
¹² inveterascere 3	oud worden, zich nestelen
¹³ moleste ferre	er moeite mee hebben, het niks vinden
¹⁴ levitas	onbestendigheid
¹⁵ imperium	gezag, <i>pl.</i> overheid
¹⁶ studere + <i>dat.</i>	steunen
¹⁷ conducere 3	huren, in dienst nemen, kopen
¹⁸ facultas	mogelijkheid, <i>pl.</i> vermogen
¹⁹ vulgo	algemeen, overal
²⁰ consequi	bereiken
²¹ commovere 2	bewegen
²² conscribere 3	lichten
²³ inire	beginnen
²⁴ aestas, -tatis	zomer
²⁵ cum primum <i>h.l.</i> + <i>conj.</i>	zodra als

ad exercitum venit. Dat negotium³ Senonibus reliquisque Gallis qui finitimi Belgis erant uti ea quae apud eos gerantur cognoscant seque de his rebus certiozem faciant. Hi constanter⁴ omnes nuntiaverunt manus⁵ cogi⁶, exercitum in unum locum conduci. Tum vero dubitandum non existimavit quin⁷ ad eos proficisceretur. Re frumentaria⁸ provisa⁹ castra movet diebusque circiter XV ad fines Belgarum pervenit.

[3] De Remi kiezen de kant van de Romeinen.

Eo cum de improvise¹⁰ celeriusque omnium opinione venisset, Remi, qui proximi¹¹ Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Andebrogium, primos civitatis, miserunt, qui dicerent se suaque omnia in fidem atque potestatem populi Romani permittere¹², neque se cum reliquis Belgis consensisse neque contra populum Romanum coniurasse, paratosque esse et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere¹³ et frumento ceterisque rebus iuvare; reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosque qui cis¹⁴ Rhenum incolant sese cum his coniunxisse, tantumque esse eorum omnium furorem ut ne Sussions quidem, fratres consanguineosque¹⁵ suos, qui eodem iure et isdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere¹⁶ potuerint quin cum iis consentirent.

[4] Troepenmacht van de Belgen in opstand

Cum ab iis quaereret quae civitates quantaque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiebat¹⁷: plerosque Belgos esse ortos¹⁸ a Germanis Rhenumque antiquitus¹⁹ traductos propter¹ loci fertilitatem² ibi consedis-

¹ pabulum	voer
² copia	voorraad
³ negotium	taak
⁴ constanter	ononderbroken
⁵ manus	schare
⁶ cogere 3	bijeenbrengen
⁷ non dubitare quin + <i>coni.</i>	niet twifelen of/dat/om te
⁸ res frumentaria	bevoorrading
⁹ providere 2	regelen van tevoren
¹⁰ de improvise	onverwacht
¹¹ proximus ex + <i>abl.</i>	het dichtst bij
¹² permittere 3	overlaten, toevertrouwen
¹³ recipere 5 + <i>abl.</i>	opnemen in
¹⁴ cis + <i>acc.</i>	aan deze zijde van
¹⁵ consanguineus	bloedverwant
¹⁶ deterrere 2 quin + <i>coni.</i>	ervan afschrikken dat/te
¹⁷ reperire	bevinden
¹⁸ ori ab	afstammen van
¹⁹ antiquitus <i>adv.</i>	lang geleden

Gallosque qui ea loca incolerent³ expulisse, solosque esse qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata Teutonos Cimbrosque⁴ intra⁵ suos fines ingredi prohibuerint⁶; qua ex re fieri⁷ uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem⁸ magnosque spiritus⁹ in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere¹⁰ explorata Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus¹¹ adfinitatibus¹² [quo¹³] coniuncti quantam quisque multitudinem in communi¹⁴ Belgarum concilio ad id bellum pollicitus¹⁵ sit cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos¹⁶ et virtute et auctoritate et hominum numero valere¹⁷: hos posse conficere¹⁸ armata milia centum, pollicitos ex eo numero electa milia LX totiusque belli imperium sibi postulare¹⁹. Suessiones suos esse finitimos; fines latissimos²⁰ feracissimosque²¹ agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diviciacum, totius Galliae potentissimum, qui cum²² magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit; nunc esse regem Galbam²³: ad hunc propter iustitiam prudentiamque summam

¹ propter + acc.

wegens

² fertilitas, -tatis

vruchtbaarheid

³ incolere 3

bewonen

⁴ *De Cimbren (ook: Kimbren) waren een Germaanse stam uit Jutland (Denemarken). Ergens in de tweede helft van de tweede eeuw voor Christus trok een groot aantal Cimbren vanuit hun thuisland naar het zuiden, op zoek naar een nieuwe woonplaats. Ook twee andere stammen, de Teutonen en de Ambronnen, vermoedelijk afkomstig uit het Waddengebied, reisden met de Cimbren mee. Ze bereikten Gallië, en in 105 v.Chr. stonden ze tegenover de Romeinse legers. In de Slag bij Arausio (Orange) leden de Romeinen wellicht hun grootste nederlaag in de geschiedenis. Van een leger van 80.000 legionnaires en 40.000 man hulpstroepen overleefden er naar beweerd werd slechts 10.*

⁵ intra + acc.

binnen, in

⁶ prohibere

beletten

⁷ fit ut + coni.

het geschiedt dat

⁸ auctoritas

gezag

⁹ spiritus 4

zelfbewustzijn, trots

¹⁰ *habere exploratum = exploravere; inhoudelijk ligt het accent op het resultaat; vgl moderne talen (avoir exploré)*

¹¹ propinquitas

nabijheid, verwantschap

¹² adfinitas

verwantschap (door huwelijk)

¹³ *quo ingelast commentaar? Dan moeten propinquitatibus en adfinitatibus de antecedenten zijn, maar dan zou quibus logischer zijn.*

¹⁴ communis

gemeenschappelijk

¹⁵ polliceri, pollicitus

beloven

¹⁶ *De Bellovaci waren een Belgische volksstam, die ten tijde van hun onderwerping in 57 v.Chr. door Julius Caesar in een gebied woonden direct ten westen van de Oise en ten noorden van de Seine, rond de huidige stad Beauvais (Latijn: Caesaromagus) in de huidige Franse regio Hauts-de-France, departement Oise. Hun hoofdplaats was een oppidum genaamd Bratuspantium, waarvan de locatie onzeker is.*

¹⁷ valere 2

vermogen, invloed hebben

¹⁸ conficere 5

op de been brengen

¹⁹ postulare

opeisen

²⁰ latus

zich wijd en zijd uitstrekkend

²¹ ferax

vruchtbaar

²² cum ... tum ...

niet alleen ..., maar ook ...

²³ *Galba was een koning van het Gallische volk van de Suessiones. Hij stond tegenover Julius Caesar in 57 v.Chr. tijdens de Gallische Oorlog. Na zijn nederlaag bij de Axona en het Romeinse beleg van de stad Noviodunum dat*

totius belli omnium voluntate deferri; oppida habere numero XII, polliceri milia armata L; totidem¹ Nervios, qui maxime feri² inter ipsos habeantur³ longissimeque absint; XV milia Atrebates, Ambianos X milia, Morinos XXV milia, Menapios VII milia, Caletos X milia, Veliocasses et Viromanduos totidem, Atuaticos XVIII milia; Condrusos, Eburones, Caerosos, Paemanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari⁴ ad XL milia.

[5] Over de Axona

Caesar Remos cohortatus⁵ liberaliterque oratione prosecutus⁶ omnem senatum ad se convenire principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem⁷ facta sunt. Ipse Diviciacum Haeduum magnopere⁸ cohortatus docet quanto opere⁹ rei publicae communisque salutis intersit¹⁰ manus hostium distineri¹¹, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum¹² sit. Id fieri posse, si suas copias Haedui in fines Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari¹³ coeperint. His datis mandatis¹⁴ eum a se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit neque iam longe abesse ab iis quos miserat exploratoribus¹⁵ et ab Remis cognovit, flumen Axonam¹⁶, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit¹⁷ atque ibi castra posuit. Quae res et latus¹⁸ unum castrorum ripis fluminis muniebat¹⁹ et post eum²⁰ quae erant tuta²¹ ab hostibus reddebat²² et commeatus¹ ab Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo

daarop volgde, moest hij zich onderwerpen aan de Romeinse generaal. Zijn volk werd vazal van de Remi gemaakt.

¹ totidem <i>adv.</i>	evenveel
² ferus	woest, wild
³ habere + 2 <i>acc.</i>	beschouwen als
⁴ arbitrari	menen, schatten, <i>hier passief gebruikt</i>
⁵ cohortari	aansporen
⁶ liberaliter oratione prosequi	iem. vriendelijk bejegenen
⁷ ad diem	op de afgesproken dag
⁸ magnopere	zeer
⁹ quanto opere	hoezeer
¹⁰ interesse + <i>gen.</i>	in het belang zijn van
¹¹ distinere	uit elkaar houden
¹² conflare 3	slaagsraken
¹³ populari	plunderen
¹⁴ mandatum	opdracht
¹⁵ explorator	verspieder
¹⁶ Axona	de Aisne, <i>rivier boven Reims</i>
¹⁷ maturare	bespoedigen, zich haasten
¹⁸ latus, lateris	zijde
¹⁹ munire	versterken
²⁰ eum = <i>Caesarem</i>	
²¹ tutus ab + <i>abl.</i>	veilig voor
²² reddere 3 + 2 <i>acc.</i>	iets maken (tot)

ad eum portari possent efficiebat². In eo flumine pons erat. Ibi praesidium³ ponit et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum⁴ cum sex cohortibus relinquit; castra in altitudinem⁵ pedum XII vallo⁶ fossaque⁷ duodeviginti pedum muniri iubet.

[6] Aanval op Bibrax van de Remi

Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax⁸ aberat milia passuum VIII. Id ex⁹ itinere magno impetu¹⁰ Belgae oppugnare coeperunt. Aegre eo die sustentatum¹¹ est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio¹² est haec: ubi circumiecta multitudine hominum totis¹³ moenibus undique¹⁴ in murum lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus¹⁵ est, testudine¹⁶ facta portas succedunt¹⁷ murumque subruunt¹⁸. Quod tum facile fiebat. Nam cum tanta multitudo lapides ac tela coicerent¹⁹, in muro consistendi²⁰ potestas²¹ erat nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset,

¹ comteatus 4	verkeer, proviand, goederen
² efficere 5 ut + <i>coni.</i>	ervoor zorgen dat
³ praesidium	garnizoen
⁴ legatus	ondercommandant
⁵ altitudo, -dinis	hoogte, diepte
⁶ vallum	wal
⁷ fossa	gracht
⁸ Bibrax, stad van de Remi	
⁹ ex + <i>abl.</i>	onmiddellijk na
¹⁰ impetus 4	aanval
¹¹ sustentare	doorstaan, tegenhouden
¹² oppugnatio	belegeringsstrategie
¹³ totus	geheel, <i>pl.</i> alle
¹⁴ undique	van alle kanten
¹⁵ nudare + <i>abl.</i>	ontdoen van
¹⁶ testudo, -dinis	schilddak
¹⁷ succedere	naderen
¹⁸ subruere 3	ondergraven
¹⁹ coicere 5	(op een hoop) gooien
²⁰ consistere 3	post vatten
²¹ potestas	mogelijkheid

Iccius Remus, summa nobilitate et gratia¹ inter suos, qui tum oppido praeerat², unus ex iis qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuntium³ ad eum mittit, nisi subsidium⁴ sibi submittatur⁵, sese diutius sustinere⁶ non posse.

[7] Hulp aan de Remi

Eo⁷ de⁸ media nocte Caesar isdem ducibus usus qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios⁹ et funditores¹⁰ Baleares subsidio oppidanis¹¹ mittit; quorum adventu et Remis cum spe defensionis studium propugnandi¹² accessit et hostibus eadem de causa spes potiundi¹³ oppidi discessit. Itaque paulisper¹⁴ apud oppidum morati¹⁵ agrosque Remorum depopulati¹⁶, omnibus vicis¹⁷ aedificiisque quo adire potuerant incensis, ad castra Caesaris omnibus copiis contenderunt¹⁸ et a milibus passuum minus duobus castra posuerunt; quae castra, ut fumo¹⁹ atque ignibus significabatur²⁰, amplius milibus passuum VIII latitudinem²¹ patebant²².

[8] Caesar gaat de strijd aan.

Caesar primo et propter multitudinem hostium et propter eximiam opinionem²³ virtutis proelio supersedere²⁴ statuit; cotidie tamen equestribus proeliis quid hostis virtute posset et quid nostri auderent periclitabatur²⁵. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris

¹ gratia	invloed
² praeesse + <i>dat.</i>	aan het hoofd staan van
³ nuntius	bode, bericht
⁴ subsidium	hulp
⁵ submittere 3	ter ondersteuning sturen
⁶ sustinere	weerstand bieden, zich handhaven
⁷ eo	daarheen
⁸ de + <i>abl. temporis</i>	onmiddellijk na
⁹ sagittarius	boogschutter
¹⁰ funditor	slingeraar
¹¹ oppidanus	stedeling
¹² propugnare	strijden, zich verdedigen
¹³ potiri + <i>gen.</i>	zich meester maken van
¹⁴ paulisper	even
¹⁵ morari	verwijlen
¹⁶ depopulari	leeg plunderen
¹⁷ vicus	dorp
¹⁸ contendere 3	zich haasten
¹⁹ fumus	rook
²⁰ significare	aangeven
²¹ latitudo, -tudinis	breedte
²² patere 2	zich uitstrekken
²³ opinio	roem, reputatie
²⁴ supersedere 2 + <i>abl.</i>	zich onttrekken aan
²⁵ periclitari	beproeven

ad aciem instruendam¹ natura oportuno² atque idoneo, quod is collis ubi castra posita erant paululum³ ex planitie⁴ editus⁵ tantum adversus⁶ in latitudinem patebat quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus⁷ habebat et in fronte leniter⁸ fastigatus⁹ paulatim ad planitiem redibat, ab utroque latere eius collis transversam¹⁰ fossam obduxit¹¹ circiter passuum CCCC et ad extremas fossas castella¹² constituit¹³ ibique tormenta¹⁴ conlocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantibus suos circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus quas proxime¹⁵ conscripserat¹⁶ in castris relictis ut, si quo opus¹⁷ esset, subsidio¹⁸ duci possent, reliquas VI legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt.

[9] Patstelling

Palus¹⁹ erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent hostes expectabant; nostri autem, si ab illis initium²⁰ transeundi fieret, ut impeditos²¹ adgrederentur²², parati in armis erant. Interim proelio equestri inter duas acies contendebatur²³. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore²⁴ equitum proelio nostris Caesar suos in castra reduxit. Hostes protinus²⁵ ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum²⁶ est. Ibi vadis¹

¹ instruere 3	opstellen
² oportunus	gunstig, geschikt
³ paululum	een beetje
⁴ planities 5	vlakke
⁵ editus	verheven
⁶ adversus	gewend naar de vijand, aan de voorkant (<i>praedicatief</i>)
⁷ deiectus 4	een steile helling
⁸ leniter	lichtjes
⁹ fastigatus	glooiend
¹⁰ transversus	dwarslopend
¹¹ obducere 3	aanleggen
¹² castellum	fort
¹³ constituere 3	plaatsen
¹⁴ tormentum	geschut
¹⁵ proxime	zeer onlangs
¹⁶ conscribere 3	lichten
¹⁷ opus est + <i>abl.</i>	iets nodig hebben
¹⁸ subsidium	hulp; <i>dat. finalis</i>
¹⁹ palus, -udis	moeras
²⁰ initium	begin
²¹ impeditus	belemmerd
²² adgredi 5	aanvallen
²³ contendere 3	strijden
²⁴ secundus	voorspoedig
²⁵ protinus	onmiddellijk
²⁶ demonstrare	aantonen, uitleggen

reperitis² partem suarum copiarum traducere conati sunt eo consilio ut, si possent, castellum, cui praeerat Q. Titurius legatus, expugnarent pontemque interscinderent³; si minus⁴ potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui⁵ ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

[10] De Belgae druipen af.

[Caesar] certior factus ab Titurio omnem equitatum et levis armaturae⁶ Numidas, funditores sagittariosque pontem traducit atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine adgressi magnum eorum numerum occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes multitudine telorum reppulerunt primosque, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi et de expugnando oppido et de flumine transeundo spem se fefellisse⁷ intellexerunt neque nostros in locum iniquiorem⁸ progredi pugnandi causa viderunt atque ipsos res frumentaria deficere⁹ coepit, concilio convocato constituerunt optimum esse domum suam quemque reverti, et quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent¹⁰, ad eos defendendos undique convenirent, ut potius¹¹ in suis quam in alienis finibus decertarent¹² et domesticis copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis¹³ causis haec quoque ratio¹⁴ eos deduxit, quod Diviciacum atque Haeduos finibus Bellovacorum adpropinquare cognoverant. His persuaderi¹⁵ ut diutius morarentur¹⁶ neque suis auxilium ferrent non poterat.

¹ vadum	ondiepte
² reperire, repperi, repertus	vinden
³ interscindere 3	afbreken
⁴ si minus	als niet
⁵ usus 4	nut; <i>dat. finalis</i>
⁶ armatura	bewapening
⁷ spes fallere + <i>acc.</i>	iemand wordt teleurgesteld in zijn hoop
⁸ iniquus	onbillijk, nadelig
⁹ deficere 5	in de steek laten
¹⁰ introducere 3	laten binnenrukken
¹¹ potius <i>adv.</i>	liever
¹² decertare	de beslissende slag leveren, op leven en dood strijden
¹³ reliquus	ander, overig
¹⁴ ratio	redenering
¹⁵ persuadere + <i>dat, ut + coni.</i>	iemand overreden dat/om te
¹⁶ morari	blijven

[11] Slachting onder de Belgae

Ea re constituta¹, secunda² vigilia³ magno cum strepitu⁴ ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum pervenire properaret⁵, fecerunt ut consimilis⁶ fugae profectio⁷ videretur. Hac re statim Caesar per speculatores⁸ cognita⁹ insidias veritus¹⁰, quod qua de causa discederent nondum perspexerat¹¹, exercitum equitatumque castris continuit¹². Prima luce, confirmata¹³ re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum¹⁴ agmen moraretur, praemisit. His Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam legatos praefecit; T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi¹⁵ iussit. Hi novissimos adorti¹⁶ et multa milia passuum prosecuti¹⁷ magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consistent¹⁸ fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent, priores, quod abesse a periculo viderentur neque ulla necessitate¹⁹ neque imperio continerentur²⁰, exaudito clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi praesidium²¹ ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt quantum fuit diei spatium; sub²² occasum solis sequi destiterunt²³ seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

¹ constituere 3	besluiten
² secundus	tweede
³ vigilia <i>nachtwakes</i>)	nachtwake (<i>er waren van van zonsondergang tot zonsopkomst vier</i>
⁴ strepitus 4	kabaal
⁵ properare	zich haasten
⁶ consimilis + <i>dat.</i>	lijkend op
⁷ profectio	vertrek
⁸ speculator	verspieder
⁹ <i>congrueert met hac re</i>	
¹⁰ vereri, veritus	vrezen
¹¹ perspicere	doorzien, begrijpen
¹² continere 2 + <i>abl.</i>	bijhouden binnen
¹³ confirmare	bevestigen
¹⁴ novissimum agmen	de achterhoede
¹⁵ subsequi	op de voet volgen
¹⁶ adoriri	aanvallen
¹⁷ prosequi	achtervolgen
¹⁸ consistere	tot stilstand komen,
¹⁹ necessitas	noodzaak, benarde situatie
²⁰ continere 2	beteugelen, tegenhouden
²¹ praesidium	hulp
²² sub + <i>acc.</i>	tegen
²³ desistere 3, -stiti	ophouden te

[12] Belegering van Noviodonum

Postridie¹ eius diei Caesar, prius quam se hostes ex terrore ac fuga reciperent², in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere [confecto] ad oppidum Noviodunum³ contendit. Id ex⁴ itinere oppugnare conatus, quod vacuum⁵ ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis vineas⁶ agere quaeque ad oppugnandum usui erant comparare⁷ coepit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum proxima⁸ nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere⁹ iacto turribusque constitutis¹⁰, magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli neque audierant, et celeritate¹¹ Romanorum permoti¹² legatos ad Caesarem de deditioe¹³ mittunt et petentibus Remis ut conservarentur¹⁴ impetrant¹⁵.

[13] Overgave van Bratuspantium

Caesar, obsidibus acceptis primis civitatis atque ipsius Galbae regis duobus filiis armisque omnibus ex oppido traditis, in deditioem Suessiones accipit exercitumque in Bellovacos ducit. Qui cum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium¹⁶ contulissent atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia passuum V abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi manus ad Caesarem tendere¹⁷ et voce significare coeperunt sese in eius fidem ac potestatem venire neque contra populum Romanum armis

¹ postridie de volgende dag

² se recipere 5 zich herstellen

³ Noviodunum is een naam van Keltische oorsprong, waarvan de betekenis "nieuw fort" is: Het komt van het Proto-Indo-Europese *nowyo*, Keltisch voor "nieuw" en *dun*, de Keltische naam voor "heuvelfort" of "versterkte nederzetting". Het is het huidige Pommiers, een gemeente in het Franse departement Aisne.

⁴ ex + abl. onmiddellijk na

⁵ vacuum ab + *abl.* vrij van, zonder

⁶ vinea schutdak

⁷ comparare in gereedheid brengen, organiseren

⁸ proximus eerstvolgende

⁹ agger 3 wal

¹⁰ constituere 3 bouwen

¹¹ celeritas, -tatis snelheid

¹² permovere 2 hevig bewegen

¹³ deditio, -ionis overgave

¹⁴ conservare genade schenken

¹⁵ impetrare *ut + coni.* het gedaan krijgen dat

¹⁶ Bratuspantium: de locatie van deze plek is onduidelijk; er zijn aanwijzingen gevonden van een redelijk grote Keltische nederzetting in Vendeuil-Caply. Deze site is midden jaren 50 opgegraven, en naast duidelijke Keltische sporen, zijn ook Neolithische en Gallo-Romeinse overblijfselen teruggevonden. De Gallo-Romeinse invloed is duidelijk te merken aan de twee theaters, de thermen en de tempels. De oppidum was tijdens de Keltische periode ca. 60 ha. groot.

¹⁷ tendere 3 uitstrekken

contendere. Item, cum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis¹ manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

[14] Diviciacus pleit voor de Bellovaci.

Pro his Diviciacus (nam post discessum² Belgarum dimissis Haeduorum copiis ad eum reverterat) facit verba: Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Haeduae fuisse; impulsos³ ab suis principibus, qui dicerent Haeduos a Caesare in servitutem redactos omnes indignitates⁴ contumeliasque⁵ perferre, et ab Haeduis defecisse⁶ et populo Romano bellum intulisse. Qui eius consilii principes fuissent, quod intellexerent quantam calamitatem⁷ civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Haeduos, ut sua clementia⁸ ac mansuetudine⁹ in eos utatur. Quod si fecerit, Haeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum¹⁰, quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint¹¹, sustentare consuerint¹².

[15] De Ambiani en Nervii

Caesar honoris Diviciaci atque Haeduorum causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum dixit, et quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine praestabat¹³, DC obsides poposcit¹⁴. His traditis omnibusque armis ex oppido conlatis, ab eo loco in fines Ambianorum¹⁵ pervenit; qui se suaque omnia sine mora dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant¹⁶. Quorum de natura moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiebat: nullum esse aditum¹⁷ ad eos mercatoribus;

¹ pandere, pandi, passus	uitstrekken
² discessus 4	vertrek
³ impellere	aanzetten, opzweepen
⁴ indignitas	onwaardigheid, kleinering, smaad
⁵ contumelia	belediging
⁶ defecere 5 ab + abl.	afvallen van
⁷ calamitas	onheil
⁸ clementia	vergevingsgezindheid
⁹ mansuetudo	zachtmoedigheid
¹⁰ amplificare	vergroten
¹¹ incidere 3	zich voordoen
¹² consuescere 3	zich gewennen; consuevi – gewoon zijn
¹³ praestare + abl.	uitsteken in
¹⁴ poscere 3, poposci	eisen
¹⁵ <i>De Ambiani waren een volksstam en kustvolk in Gallia Belgica. Hun gebied was gelegen in het bekken van de rivier de Somme (Samara), rond hun hoofdstad Samarobriua, het huidige Amiens, een stad in Noord-Frankrijk, de hoofdstad van het departement Somme.</i>	
¹⁶ attingere 3 + acc.	aanraken, grenzen aan
¹⁷ aditus 4	mogelijkheid om te naderen, toegang

nihil pati vini reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium¹ inferri, quod his rebus relanguescere² animos³ eorum et remitti⁴ virtutem existimarent⁵; esse homines feros magnaevirtutis; increpitare⁶ atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent patriamque virtutem proiecissent⁷; confirmare⁸ sese neque legatos missuros neque ullam condicionem pacis accepturos.

[16] De Nervii met naburige volken verzameld bij de Sabis

Cum per eorum fines triduum⁹ iter fecisset, inveniebat ex captivis¹⁰ Sabim¹¹ flumen a castris suis non amplius milibus passuum X abesse; trans id flumen omnes Nervios consedissee adventumque ibi Romanorum expectare¹² una cum Atrebatibus et Viromanduis, finitimis suis (nam his utrisque persuaserant uti eandem belli fortunam¹³ experirentur¹⁴); expectari etiam ab iis Atuatucorum copias atque esse in itinere; mulieres quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur in eum locum coniecisse quo propter paludes exercitui aditus non esset.

[17] Het Gallische plan

His rebus cognitis, exploratores centurionesque praemittit qui locum castris idoneum¹⁵ deligant¹⁶. Cum ex dediticiis¹⁷ Belgis reliquisque Gallis complures¹⁸ Caesarem secuti una¹⁹ iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine²⁰ itineris nostri exercitus perspecta²¹, nocte ad Nervios pervenerunt atque his

¹ peinare 2 ad + acc.	betrekking hebben op
² relanguescere 3	verslappen
³ animus	levenskracht, energie
⁴ remittere 3	doen verminderen
⁵ existimare	menen
⁶ increpitare	laken, afkeuren
⁷ proicere 5	prijgsgeven
⁸ confirmare	verzekeren
⁹ triduum	periode van drie dagen
¹⁰ captivus	krijgsgevangen
¹¹ Sabis	de Sabis, waarschijnlijk de Selle
¹² expectare	afwachten
¹³ fortuna	kans
¹⁴ experiri	beproeven
¹⁵ idoneus	geschikt
¹⁶ deligere 3	uitkiezen
¹⁷ dediticius	onderworpen
¹⁸ complures	verscheidene
¹⁹ una adv.	tezamen
²⁰ consuetudo	de gewoonte, de gang van zaken
²¹ perspicere 5	waarnemen, nauwkeurig bekijken

demonstrarunt inter singulas legiones impedimentorum¹ magnum numerum intercedere², neque esse quicquam negotii³, cum prima legio in castra venisset reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc⁴ sub sarcinis⁵ adoriri⁶; qua pulsa impedimentisque direptis⁷, futurum ut reliquae contra consistere non auderent. Adiuuabat etiam eorum consilium qui rem deferebant quod Nervii antiquitus⁸, cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student⁹, sed quicquid possunt, pedestribus valent¹⁰ copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi¹¹ causa ad eos venissent, impedirent¹², teneris¹³ arboribus incisus¹⁴ atque inflexis¹⁵ crebrisque in latitudinem ramis¹⁶ enatis¹⁷ rubis¹⁸ sentibusque¹⁹ interiectis²⁰ effecerant ut instar²¹ muri hae saepes²² munimentum²³ praeberent²⁴, quo non modo non intrari sed ne perspicere quidem posset. His rebus cum iter agminis²⁵ nostri impediretur, non omittendum²⁶ sibi consilium Nervii existimaverunt.

[18] Heuvel aan de Sabis

Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo aequaliter²⁷ declivis²⁸ ad flumen Sabim, quod supra nominavimus,

¹ impedimenta	militaire bagage, legertros
² intercedere 3	tussen komen, ergens tussen zijn
³ negotium	moeite
⁴ lees: hanc legionem sub sarcinis impeditam	
⁵ sarcinae	bagage
⁶ adoriri	aanvallen
⁷ diripere 5	roven, plunderen
⁸ antiquitus adv.	van oudsher
⁹ studere 2 + dat.	zich toeleggen op
¹⁰ valere 2	iets betekenen, kunnen, in staat zijn tot
¹¹ praedari	buit maken
¹² impedire	tegenhouden
¹³ tener, -ra, -rum	teer
¹⁴ incidere 3	inkepen
¹⁵ inflectere 3	buigen
¹⁶ ramus	tak
¹⁷ enasci + abl.	ontspruiten uit
¹⁸ rubus	braamstruik
¹⁹ sentis	doornstruik
²⁰ intericere 5	ertussen gooien
²¹ instar + gen., indecl. adiectivum	gelijk aan
²² saepes	omheining, versperring
²³ munimentum	verdedigingswerk
²⁴ praeberere 2	verschaffen
²⁵ agmen	colonne
²⁶ omittere 3	opgeven
²⁷ aequaliter	gelijkmatig
²⁸ declivis	hellend

vergebat¹. Ab eo flumine pari acclivitate² collis nascebatur adversus³ huic et contrarius, passus circiter CC infimus⁴ apertus⁵, ab superiore parte silvestris⁶, ut non facile introrsus⁷ perspici posset. Intra eas silvas hostes in occulto⁸ sese continebant⁹; in aperto loco secundum¹⁰ flumen paucae stationes¹¹ equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

[19] Caesar nadert in andere opstelling.

Caesar equitatu praemisso subsequebatur omnibus copiis; sed ratio¹² ordoque agminis aliter¹³ se habebat¹⁴ ac Belgae ad Nervios detulerant¹⁵. Nam quod hostibus adpropinquabat, consuetudine sua Caesar VI legiones expeditas¹⁶ ducebat; post eas totius exercitus impedimenta conlocarat; inde duae legiones quae proxime¹⁷ conscriptae erant totum agmen claudebant praesidioque¹⁸ impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostium equitatu proelium commiserunt¹⁹. Cum se illi identidem²⁰ in silvis ad suos reciperent ac rursus ex silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius quam quem ad finem porrecta²¹ [ac] loca aperta pertinebant²² cedentes insequi²³ auderent, interim legiones VI quae primae venerant, opere dimenso²⁴, castra munire coeperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis qui in silvis abdit²⁵ latebant²⁶ visa sunt, quod tempus inter eos committendi

¹ vergere 3	glooiën, aflopen
² acclivitas	helling
³ adversus adi. + dat.	tegenover
⁴ infimus	onderst, aan de voet
⁵ apertus	open, onbegroeid
⁶ silvestris	bebost
⁷ introrsus	naar binnen
⁸ occultum	het verborgene
⁹ se continere 2	zich ophouden, zich beperken tot
¹⁰ secundum + acc.	langs
¹¹ statio	wachtpost
¹² ratio	manier, inrichting
¹³ aliter ... ac....	anders dan
¹⁴ se habere	zich verhouden
¹⁵ deferre	rapporteren
¹⁶ expeditus	lichtbepakt, gevechtsklaar
¹⁷ proxime adv.	onlangs
¹⁸ praesidium	bescherming; dat. finalis
¹⁹ committere	aangaan
²⁰ identidem	telkenmale
²¹ porrectus	uitgestrekt
²² pertinere ad	strekken tot
²³ insequi	op de voet volgen, achtervolgen
²⁴ dimetiri	uitmeten; ppp ook passief: uitgemeten
²⁵ abdere 3	verbergen
²⁶ latere 2	zich schuilhouden

proelii convenerat¹, ut intra silvas aciem ordinesque² constituerant atque ipsi sese confirmaverant³, subito omnibus copiis provolaverunt⁴ impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsus ac proturbatis⁵, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in flumine [et iam in manibus nostris] hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso⁶ colle ad nostra castra atque eos qui in opere occupati erant contenderunt.

[20] Hectische situatie

Caesari omnia uno tempore erant agenda: vexillum⁷ proponendum, quod erat insigne⁸, cum ad arma concurrere oporteret; signum tuba⁹ dandum; ab opere revocandi milites; qui paulo longius aggeris¹⁰ petendi causa processerant arcessendi¹¹; acies instruenda¹²; milites cohortandi; signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitatis et incursus hostium impediēbat. His difficultatibus duae res erant subsidio¹³, scientia atque usus¹⁴ militum, quod superioribus proeliis exercitati¹⁵ quid fieri oporteret non minus commode¹⁶ ipsi sibi praescribere quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere nisi munitis castris vetuerat. Hi propter propinquitatem et celeritatem hostium nihil iam Caesaris imperium expectabant, sed per se quae videbantur administrabant¹⁷.

[21] Alle zeilen bijgezet

Caesar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam [in] partem fors¹⁸ obtulit¹⁹, decucurrit et ad legionem decimam devenit. Milites

¹ convenire	overeengekomen zijn
² ordines <i>pl.</i>	de gelederen
³ confirmare	bemoedigen
⁴ provolare	tevoorschijn snellen
⁵ proturbare	verjagen
⁶ adversus	tegenoverliggend
⁷ vexillum proponere	het vaandel oprichten
⁸ insigne <i>n</i>	het teken
⁹ tuba	trompet
¹⁰ agger, aggeris	aarde; <i>gen. partitivus</i>
¹¹ arcessere 3	ontbieden, laten komen
¹² instruere 3	opstellen
¹³ subsidium: <i>dat, finalis</i>	hulp
¹⁴ usus 4	ervaring
¹⁵ exercitare	oefenen
¹⁶ commode	doelmatig, gemakkelijk
¹⁷ administrare	regelen
¹⁸ fors	het lot
¹⁹ offerre	aanbieden

non longiore oratione cohortatus quam uti suae pristinae¹ virtutis memoriam retinerent² neu perturbarentur³ animo hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod non longius hostes aberant quam quo telum adigi⁴ posset, proelii committendi signum dedit. Atque in alteram⁵ item cohortandi causa profectus pugnantibus occurrit⁶. Temporis tanta fuit exiguitas⁷ hostiumque tam paratus ad dimicandum⁸ animus ut non modo ad insignia accommodanda⁹ sed etiam ad galeas induendas¹⁰ scutisque tegimenta¹¹ detrahenda¹² tempus defuerit¹³. Quam quisque ab opere in partem casu devenit¹⁴ quaeque prima signa¹⁵ conspexit, ad haec constitit¹⁶, ne in quaerendis suis pugnandi tempus dimitteret¹⁷.

¹ pristinus	oud
² retinere 2	behouden
³ perturbare	verwarren
⁴ adigere 3	slingeren naar
⁵ sc. partem	
⁶ occurrere 3 + dat.	tegemoet rennen
⁷ exiguitas	krapte
⁸ dimicare	strijden
⁹ accommodare	opzetten
¹⁰ induere 3	aantrekken
¹¹ tegimentum	hoes, foedraal
¹² detrahere 3 + abl.	aftrekken van
¹³ deesse	ontbreken
¹⁴ devenire	terechtkomen
¹⁵ signum	teken
¹⁶ consistere 3	post vatten bij
¹⁷ dimittere	verliezen

[22] Geen overzicht in de strijd

Instructo exercitu magis ut loci natura [deiectusque¹ collis] et necessitas temporis quam ut rei militaris ratio atque ordo postulabat, cum diversae² legiones aliae alia in parte hostibus resisterent saepibusque densissimis³, ut ante demonstravimus, interiectis prospectus⁴ impediretur, neque certa⁵ subsidia⁶ conlocari neque quid in quaque parte opus esset⁷ provideri⁸ neque ab uno omnia imperia administrari⁹ poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate¹⁰ fortunae quoque eventus¹¹ varii sequebantur.

[23] Aanval op het ontblote Romeinse kamp

Legionis VIII. et X. milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis¹² emissis cursu ac lassitudine¹³ exanimatos¹⁴ vulneribusque confectos¹⁵ Atrebates (nam his ea pars obvenerat¹⁶) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt et transire conantes insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt et in locum iniquum¹⁷ progressi rursus resistentes hostes redintegrato¹⁸ proelio in fugam coniecerunt¹⁹. Item alia in parte diversae duae legiones, XI. et VIII., profligatis²⁰ Viromanduis²¹, quibuscum erant congressae²², ex loco superiore in ipsis fluminis ripis²³ proeliabantur¹. At totis fere castris a

¹ deiectus	laaggelegen
² diversus	naar verschillende kanten gewend, gescheiden, afzonderlijk
³ densus	dicht
⁴ prospectus 4	uitzicht
⁵ certus	vastgesteld, betrouwbaar
⁶ subsidia pl.	hulproepen
⁷ opus est	het is nodig
⁸ providere	regelen, zorgen voor, voorzorgsmaatregelen treffen
⁹ administrare	regelen, uitdelen (bevelen)
¹⁰ iniquitas	ongelijkheid, ongunstigheid
¹¹ eventus 4	afloop
¹² pilum	speer
¹³ lassitudo, -tudinis	vermoeidheid
¹⁴ exanimare	uitputten
¹⁵ conficere 5	afmatten
¹⁶ obvenerit	tegemoet komen
¹⁷ iniquus	ongunstig
¹⁸ redintegrare	vernieuwen
¹⁹ conicere 5	werpen, drijven
²⁰ profligare	verslaan, verpletteren
²¹ De Viromandui	waren een stam in Gallia Belgica, het noorden van Gallië. Volgens de Commentarii de Bello Gallico van Iulius Caesar woonden ze ongeveer in het gebied dat tegenwoordig het departement Aisne in Picardië beslaat. Nadat ze verslagen werden door Iulius Caesar, werd hun belangrijkste vesting hersticht als Noviomagus Veromanduorum (ook Noviomagus Viromanduensis), het hedendaagse Noyon. De Viromandui leenden hun naam aan de door hen bewoonde streek, de Vermandois.
²² congredi	slaagsraken
²³ ripa	oever

fronte et a sinistra parte nudatis², cum in dextro cornu legio XII. et non magno ab ea intervallo VII. constitisset, omnes Nervii confertissimo³ agmine duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt; quorum pars ab aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere coepit.

[24] Hopeloze situatie

Eodem tempore equites nostri levisque armaturae⁴ pedites⁵, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant; et calones⁶, qui ab decumana porta⁷ ac summo iugo⁸ collis nostros victores flumen transire conspexerant, praedandi causa egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris versari⁹ vidissent, praecipites¹⁰ fugae sese mandabant¹¹. Simul eorum qui cum impedimentis veniebant clamor fremitusque oriebatur, alique aliam in partem perterriti¹² ferebantur¹³. Quibus omnibus rebus permoti equites Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio¹⁴ est singularis¹⁵, qui auxilii causa a civitate missi ad Caesarem venerant, cum multitudine hostium castra [nostra] compleri¹⁶, legiones premi et paene¹⁷ circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas diversos¹⁸ dissipatosque¹⁹ in omnes partes fugere vidissent, desperatis²⁰ nostris rebus domum contenderunt: Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos²¹ civitati renuntiaverunt.

¹ proeliri	strijden
² nudare	ontbloten, bloot geven
³ confertus	opeengedrongen
⁴ armatura	bewapening
⁵ pedes, -itis	voetsoldaat
⁶ calo, -onis	soldatenknecht, paardenknecht
⁷ porta decumana	hoofdingang v.h. kamp (<i>omdat daarachter het tiende cohort gestationeerd was</i>), <i>tegenover de porta praetoria</i>
⁸ iugum	kam, rug
⁹ versari	zich bevinden
¹⁰ praeceps, -cipitis	halsoverkop, ijlings
¹¹ mandare	toevertrouwen
¹² perterrere 2	hevig verschrikken
¹³ ferri	zich begeven
¹⁴ opinio	faam, reputatie
¹⁵ singularis	uitzonderlijk
¹⁶ complere 2	vullen
¹⁷ paene	bijna
¹⁸ diversus	naar andere kanten gewend
¹⁹ dissipatus	verstrooid, verjaagd
²⁰ desperare	wanhopen, niet geloven in
²¹ potiri + abl.	bemachtigen

[25] Caesar mengt zich in de strijd.

Caesar ab X. legionis cohortatione¹ ad dextrum cornu profectus², ubi suos urgeri³ signisque in unum locum conlatis XII. legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento⁴ vidit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis signiferoque⁵ interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primipilo⁶ P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores⁷ et non nullos ab novissimis⁸ deserto loco proelio excedere ac tela vitare⁹, hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes¹⁰ intermittere¹¹ et ab utroque latere instare et rem esse in angusto¹² vidit, neque ullum esse subsidium quod submitti posset, scuto¹³ ab novissimis [uni] militi detracto, quod ipse eo¹⁴ sine scuto venerat, in primam aciem¹⁵ processit centurionibusque nominatim¹⁶ appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre¹⁷ et manipulos¹⁸ laxare¹⁹ iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cuius adventu spe inlata militibus ac redintegrato²⁰ animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis²¹ suis rebus operam navare²² cuperet, paulum hostium impetus tardatus²³ est.

¹ cohortatio	aansporing
² proficisci	vertrekken
³ urgere 2	in het nauw brengen
⁴ impedimentum	belemmering; <i>dat. finalis</i>
⁵ signifer 2	vaandeldrager
⁶ primipilus	centurio van het eerste manipel van het eerste cohort v.e. legioen, centurio met de hoogste rang
⁷ tardus	traag
⁸ novissimi <i>pl.</i>	achterhoede
⁹ vitare	vermijden
¹⁰ subire	naderen, omhoog komen, oprukken
¹¹ intermittere	het af laten weten
¹² angustum	benarde positie, nood
¹³ scutum	schild
¹⁴ eo	daarheen
¹⁵ prima acies	voorhoede
¹⁶ nominatim	bij naam
¹⁷ signa inferre	oprukken, aanvallen
¹⁸ manipulus	manipel, <i>eenderde v.e. cohort, ca. 200 soldaten (volgens de legende genoemd naar de bundel hooi die ttv. Romulus ipv. een vlag vooruitgedragen werd)</i>
¹⁹ laxare	de rotten openen
²⁰ redintegrare	vernieuwen
²¹ extremae res	uiterste nood
²² navare	ijverig doen
²³ tardari	vertragen

[26] Labienus stuurt het tiende te hulp.

Caesar, cum VII. legionem, quae iuxta¹ constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit ut paulatim² sese legiones coniungerent et conversa³ signa in hostes inferrent. Quo facto cum aliis alii subsidium ferrent neque timerent ne aversi⁴ ab hoste circumvenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legionum duarum quae in novissimo agmine praesidio impedimentis fuerant, proelio nuntiato, cursu⁵ incitato⁶ in summo colle ab hostibus conspiciebantur, et T. Labienus castris hostium potitus et ex loco superiore quae res in nostris castris gererentur conspicatus⁷ X. legionem subsidio nostris misit. Qui cum ex equitum et calorum fuga quo in loco res esset quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt⁸.

[27] Ommekeer

Horum adventu tanta rerum commutatio⁹ est facta ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent¹⁰, scutis innixi¹¹ proelium redintegrent, calones perterritos hostes conspicati etiam inermes¹² armatis occurrerent, equites vero, ut turpitudinem¹³ fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnae se legionariis militibus praeferrent¹⁴. At hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam virtutem praestiterunt¹⁵ ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent¹⁶ atque ex eorum corporibus pugnarent, his deiectis et coacervatis¹⁷ cadaveribus¹⁸ qui superessent ut¹⁹ ex tumulo²⁰ tela in nostros conicerent et pila intercepta¹ remitterent: ut

¹ iuxta <i>adv.</i>	(er)naast
² paulatim	geleidelijk
³ convertere	omkeren
⁴ aversus	afgewend, in de rug
⁵ cursus 4	looppas, mars
⁶ incitare	versnellen
⁷ conspicari	waarnemen
⁸ nihil reliqui facere	niets achterwege laten
⁹ commutatio	verandering
¹⁰ procumbere 3	op de grond vallen
¹¹ inniti + <i>abl.</i>	leunen op
¹² inermis	ongewapend
¹³ turpitududo	schande
¹⁴ se praeferre + <i>dat.</i>	zich onderscheiden van
¹⁵ praestare	laten zien
¹⁶ insistere 3 + <i>abl.</i>	post vatten op
¹⁷ coacervare	opstapelen
¹⁸ cadaver	lijk
¹⁹ ut	als het ware
²⁰ tumulus	heuvel

non nequiquam² tantae virtutis homines iudicari deberet ausos esse transire latissimum³ flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat⁴.

[28] Overgave van de Nervii

Hoc proelio facto et prope ad internecionem⁵ gente ac nomine Nerviorum redacto, maiores natu⁶, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria⁷ ac paludes⁸ coniectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum⁹ arbitrarentur, omnium qui supererant consensu¹⁰ legatos ad Caesarem miserunt seque ei dediderunt; et in commemoranda¹¹ civitatis calamitate¹² ex DC ad tres senatores, ex hominum milibus LX vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos¹³ esse dixerunt. Quos Caesar, ut in miseros ac supplices¹⁴ usus misericordia videretur, diligentissime¹⁵ conservavit¹⁶ suisque finibus atque oppidis uti iussit et finitimis imperavit ut ab iniuria et maleficio¹⁷ se suosque prohiberent¹⁸.

[29] De Atuatuci

Atuatuci, de quibus supra diximus, cum omnibus copiis auxilio Nervii venirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis castellisque desertis sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus in circuitu¹⁹ partibus altissimas rupes²⁰ deiectusque²¹ haberet, una ex parte leniter acclivis¹ aditus² in latitudinem

¹ intercipere 5	onderscheppen
² non nequiquam	niet zonder rede
³ latus	breed
⁴ redigere 3	maken tot
⁵ internecio	totale vernietiging
⁶ maior natu	ouder
⁷ aestuarium	laagland (bij vloed overstroomd)
⁸ palus, -udis	moeras
⁹ tutus	veilig
¹⁰ consensus 4	eensgezindheid
¹¹ commemorare	vermelden
¹² calamitas, -tatis	onheil nederlaag
¹³ redigere ad	terugbrengen tot
¹⁴ supplex	smekeling
¹⁵ diligens	gewetensvol, omzichtig
¹⁶ conservare	gratie verlenen
¹⁷ maleficio	wandaad, misdaad
¹⁸ se prohibere ab	zich onthouden van
¹⁹ circuitus 4	omtrek
²⁰ rupes	afgrond
²¹ deiectus 4	helling

non amplius pedum CC relinquebatur; quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa et praeacutas³ trabes⁴ in muro conlocabant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati⁵, qui, cum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis quae secum agere ac portare non poterant citra⁶ flumen Rhenum depositis⁷ custodiam [ex suis] ac praesidium VI milia hominum una reliquerant. Hi post eorum obitum⁸ multos annos a finitimis exagitati⁹, cum alias¹⁰ bellum inferrent, alias inlatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta hunc sibi domicilio¹¹ locum delegerant¹².

[30] Minachting jegens de Romeinen

Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones¹³ faciebant parvulisque proeliis cum nostris contendebant; postea vallo pedum XII in circuitu quindecim milium¹⁴ crebrisque castellis circummuniti¹⁵ oppido sese continebant. Ubi vineis actis aggere extracto¹⁶ turrim procul constitui¹⁷ viderunt, primum inridere¹⁸ ex muro atque increpitare¹⁹ vocibus, quod tanta machinatio²⁰ a tanto spatio institueretur²¹: quibusnam manibus aut quibus viribus praesertim²² homines tantulae²³ staturae (nam plerumque omnibus Gallis prae²⁴

¹ acclivis	hellend
² aditus 4	toegang
³ praeacutus	aan de voorkant gepunt
⁴ trabs	balk
⁵ prognatus ex	afstammend van
⁶ citra + acc.	aan deze zijde van
⁷ deponere 3	neerzetten
⁸ obitus 4	de dood
⁹ exagitare	wegdrijven
¹⁰ alias ..., alias ..	nu eens ..., dan weer..
¹¹ domicilium	verblijf, woonplaats
¹² deligere 3, delegi	uitkiezen
¹³ excursio	uitval
¹⁴ sc. passuum	
¹⁵ circummunire	rondom versterken
¹⁶ extruere 3	oprichten
¹⁷ constituere 3	oprichten, bouwen
¹⁸ inridere 2	bespotten
¹⁹ increpitare	afkeuren, honen
²⁰ machinatio	belegeringswerktuig
²¹ instituere 3	oprichten, bouwen
²² praesertim	bovenal
²³ tantulus	zo klein
²⁴ prae + abl.	wegens

magnitudine corporum suorum brevitatis nostra contemptui¹ est) tanti oneris turrim in muro sese posse conlocare confiderent²?

[31] Smeekbedes van de Atuatuci

Ubi vero moveri et adpropinquare muris viderunt, nova atque inusitata³ specie⁴ commoti legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti; non se existimare Romanos sine ope divina bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promovere possent; se suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt. Unum petere ac deprecari⁵: si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Atuatucos esse conservandos, ne se armis despoliaret⁶. Sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac suae virtuti invidere⁷; a quibus se defendere traditis armis non possent. Sibi praestare⁸, si in eum casum⁹ deducerentur, quamvis¹⁰ fortunam a populo Romano pati quam ab his per cruciatum¹¹ interfici inter quos dominari¹² consuessent¹³.

[32] Caesar eist onvoorwaardelijke overgave.

Ad haec Caesar respondit: se magis consuetudine sua quam merito¹⁴ eorum civitatem conservaturum, si prius quam¹⁵ murum aries¹⁶ attigisset¹⁷ se dedidissent; sed deditio¹⁸ nullam esse condicionem¹⁹ nisi armis traditis. Se id quod in Nervii fecisset facturum finitimisque imperatorum ne quam dediticiis²⁰ populi Romani iniuriam inferrent. Re renuntiata ad suos illi se quae imperarentur facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quae erat ante oppidum, iacta, sic ut prope

¹ contemptus 4	verachting; <i>dat. finalis</i>
² <i>coniunctivus afhankelijke vraag</i>	
³ inusitatus	ongewoon
⁴ species 5	uiterlijk
⁵ deprecari	afsmeken
⁶ despoliare + <i>abl.</i>	beroven van
⁷ invidere + <i>dat.</i>	jaloers zijn op
⁸ praestat	het is beter
⁹ casus 4	situatie
¹⁰ quivis	ieder, welk ook maar
¹¹ cruciatus 4	marteling
¹² dominari	heersen
¹³ consuescere 3	zich gewennen
¹⁴ meritum	verdienste
¹⁵ = priusquam	
¹⁶ aries, -etis 3	de stormram
¹⁷ attingere	aanraken
¹⁸ deditio	overgave
¹⁹ condicio	voorstel, overeenkomst, verdrag
²⁰ dediticii	onderdanen

summam muri aggerisque altitudinem acervi¹ armorum adaequarent², et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum³ est, celata⁴ atque in oppido retenta⁵, portis patefactis⁶ eo die pace sunt usi⁷.

[33]

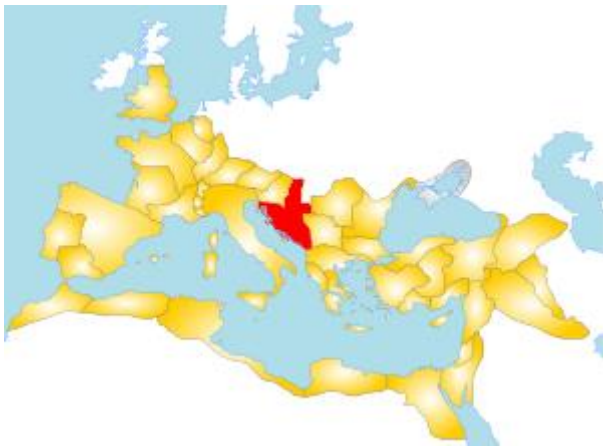
Sub⁸ vesperum⁹ Caesar portas claudi militesque ex oppido exire iussit, ne quam¹⁰ noctu¹¹ oppidani¹² a militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito¹³, ut intellectum est, consilio, quod deditioe facta nostros praesidia¹⁴ deducturos aut denique¹⁵ indiligentius¹⁶ servaturos crediderant, partim cum iis quae retinuerant et celaverant armis, partim scutis ex cortice¹⁷ factis aut viminibus¹⁸ intextis¹⁹, quae subito, ut temporis exiguitas²⁰ postulabat, pellibus²¹ induxerant²², tertia vigilia, qua minime arduus²³ ad nostras munitiones²⁴ ascensus²⁵ videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem²⁶ fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperaverat, ignibus significatione²⁷ facta, ex proximis castellis eo concursum²⁸ est, pugnatumque ab hostibus ita acriter est ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos qui ex vallo turribusque tela iacerent pugnari debuit, cum in una²⁹ virtute omnis spes consisteret³⁰. Occisis ad¹ hominum

¹ acervus	hoop, stapel
² adaequare	evenaren
³ perspicere 5	waarnemen, gewaar worden
⁴ celare	verbergen
⁵ retinere 2	achterhouden
⁶ patefacere 5	openen
⁷ uti 3, usus + <i>abl.</i>	aanvaarden
⁸ sub + <i>acc.</i>	tegen
⁹ vesper 2	de avond
¹⁰ = aliquam, <i>hyperbaton</i>	
¹¹ noctu <i>adv.</i>	bij nacht
¹² oppidanus	stedeling
¹³ inire	aangaan, nemen
¹⁴ praesidia <i>n. pl.</i>	bezettingstroepen
¹⁵ denique	kortom
¹⁶ indiligens	achteloos
¹⁷ cortex, corticis	bast
¹⁸ vimen <i>n.</i>	wilgentwijn
¹⁹ intexere 3	erin weven
²⁰ exiguitas	beperktheid
²¹ pellis	huid
²² inducere 3	overtrekken
²³ arduus	steil
²⁴ munitio	verdedigingswerk
²⁵ accensus 4	de weg omhoog
²⁶ eruptio	uitval
²⁷ significatio	aanduiding, sein
²⁸ concurrere 3	te hoop lopen
²⁹ unus	één, alleen, slechts
³⁰ consistere 3 in + <i>abl.</i>	berusten op

milibus IIII reliqui in oppidum reiecti² sunt. Postridie³ eius diei refractis⁴ portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem⁵ eius oppidi universam Caesar vendidit⁶. Ab iis qui emerant⁷ capitem numerus ad eum relatus⁸ est milium LIII.

[34] Overgave van westerse volken

Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Venellos, Osismos, Coriosolitas, Esvivos, Aulercos, Redones, quae sunt maritimae⁹ civitates Oceanumque attingunt¹⁰, certior factus est omnes eas civitates in dicionem¹¹ potestatemque populi Romani esse redactas.

Illyricum

[35]

His rebus gestis omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata¹² est uti ab iis nationibus quae trans Rhenum incolerent legationes ad Caesarem mitterentur, quae se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur. Quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque¹³

¹ ad + getal	ongeveer
² reicere 5	teruwerpen, terugdrijven
³ Postridie + gen.	op de dag na
⁴ refringere 3	openbreken
⁵ sectio	het opkopen v. goederen die op openbare veilingen aangeboden werden, ihb. goederen v. vogelvrijverklaarden of veroordeelden
⁶ vendere 3	verkopen, verpachten
⁷ emere 3, emi, emptus	kopen
⁸ referre	rapporteren
⁹ maritimus	aan de zee
¹⁰ attingere 3	aanraken grenzen aan
¹¹ dicio, dicionis	zeggenschap
¹² perferre	overbrengen

¹³ Illyricum was een Romeinse provincie in het gebied dat nu bekend is als Illyrië, het westelijk deel van de Balkan dat bewoond werd door de Illyriërs. In de 1e eeuw na Christus werd de provincie opgesplitst in Pannonië en Dalmatia.

properabat¹, inita² proxima aestate ad se reverti iussit. Ipse in Carnutes³, Andes⁴, Turonos⁵ quaeque civitates propinqua⁶ iis locis erant ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna⁷ deductis, in Italiam profectus est. Ob easque res ex litteris Caesaris dierum XV supplicatio⁸ decreta est, quod ante id tempus accidit⁹ nulli.

¹ properare zich haasten

² inire beginnen

³ De Carnutes (Latijn: Carnutes, Carnuti) waren een sterk Keltisch volk in het hart van onafhankelijk Gallië. Ze bewoonden een uitzonderlijk groot gebied tussen de Sequana (Seine) en de Liger (Loire).

⁴ De Andecavi (ook wel: Andes) waren een Gallische volksstam. Ten tijde van hun onderwerping in 52 v.Chr. door Julius Caesar, bewoonde de stam sinds de vijfde eeuw v.Chr. het gebied aan weerszijden van de Loire. Hun hoofdplaats was een oppidum gelegen aan de in de Loire uitmondende Maine, dat tijdens de Romeinse overheersing uitgroeide tot een stad en sinds de derde eeuw n.Chr. Juliomagus was genaamd.

⁵ De Turones of Turonii waren een Keltische stam in het pre-Romeinse Gallië. De regio Touraine is naar hen vernoemd, en zo ook de hoofdstad van de huidige regio, Tours. Hun territorium kwam grotendeels overeen met het huidige Franse departement Indre-et-Loire, en delen van de departementen Indre en Vienne. De voornaamste stad van het land van de Turones was Caesarodunum, de huidige stad Tours.

⁶ propinquus + dat. dichtbij

⁷ hiberna n.pl. winterkwartier

⁸ supplicatio dankfeest

⁹ accidere + dat. te beurt vallen